

Ulrike Stölting

A gnózis: a kereszténység kihívása

A gnózis a teremtett világgal alapozta meg világpesszimizmusát: értelmezésében a teremtés balsors, tévedés és vétek volt. Annak érdekében, hogy ezt a tételét összeköthesse egy jó Istenbe vetett hittel, sajátos rendszereket alkotott. A keresztény teológusok elvetették ezeket, mégis sok minden átment a kereszténységbe.

1. Mi a gnózis?

A gnózis fogalmáról

A „gnózis = ismeret” módszeresen kidolgozott tudást jelentett a klasszikus kor görög filozófiájában. A vallástudományban a római császárkor különböző vallási irányzatainak egész sorát foglalja össze – azokat, amelyek számára annak *tudása*, „*hol voltunk, hová vettünk, hová születtünk, mitől nyertünk megváltást, mi a születés, és mi az újjászületés*” (így a 2. századi gnosztikus, Theodótosz), az ember megváltásának alapja, vagy egyenesen tartalma. A késő ókori mozgalmakban terjesztett, gyakran fantasztikus elképzeléseket a 2. századi teológusok hitvitáiban nevezik először gnózisnak, a mozgalmak tagjait pedig gnosztikusoknak, s e két fogalom azóta szakkifejezéssé vált. Levezetett értelemben a későbbi vallástörténetben is gnosztikusnak vagy gnoszticistának neveznek olyan vallási, filozófiai vagy társadalmi rendszereket, amelyekben a tudásnak üdvösséget adó jelentősége van.

A kutatás története és a források

A gnosztikus rendszereket egészen a 20. századba nyúlóan mindenképp előtt eretnek keresztény elképzeléseként fogták fel, nem pedig egy önálló vallás mozzanataiként. Ennek oka az volt, hogy a róluk szóló híradások elsősorban azon keresztény teológusok gnosztikus-ellenes írásaiiban álltak rendelkezésre, akik a kereszténységen belüli gnosztikus áramlatok ellen harcoltak. Elsődleges kezessé az a *Lyoni Iréneusz* vált (†220 körül), aki 180 és 190 között írt, *A tévesen gnózisnak nevezett tanok elleni bizonyítékok és cáfolatok* című (többnyire rövid latin címével, *Adversus haereses*-ként idézett), öt-kötetes művében igen alaposan mutatja be ezeket az irányzatokat. Iréneusz igencsak pontosan ismeri a gnosztikus irányzatokat, de karikatúraszerűen ábrázolja őket, és már bemutatásukban megpróbálja fantasztikusnak és irracionálisnak beállítani őket.

További kora keresztény írók, például *Tertullianusz* (†220 után), valamint *Alexandriai Kelemen* (†215 előtt) és *Órigenész* (†253/254) kiegészítő anyaggal szolgálnak, de az utóbbiak nem csupán küzdenek a gnózis ellen, hanem igyekeznek beépíteni is annak néhány törekvését. Későbbi teológusoknál is találunk további adatokat, egyúttal azonban kemény vitákat is.

A számunkra legrégebben ismert gnosztikus irodalmi mű az ún. *Hermetikus iratok* (*Corpus Hermeticum*), de ezt sokáig újplatonikus szövegek gyűjteményének tartották. Valószínűleg a Kr. u. 2. és 3. században, Egyiptomban keletkezett görög szövegekről van szó, amelyek a „*Háromszor Nagy Hermész*” (*Hermész Trismegisztosz*) kinyilatkoztatásainak mondják magukat. A *Hermetikus iratok* a római császárkor vegyes, görög és keleti kultúrájából származik, hellenisztikus filozófiai elképzeléseket kapcsol össze gnosztikusokkal, és olyan okkult kinyilatkoztatási bölcsességet hirdet, amely az istenlátásra, az újjászületésre és a megszabadulásra törekvést akarja szolgálni, illetve a lélek megváltását az anyagtól, és ezáltal a Rossztól.

Önállósága ellenére (hiszen egyházi szervezettel bíró, prófétai alapító által létrehozott vallásról is van szó) ma a manicheizmust is a gnózis egyik különleges formájának tartják. A *manicheus* szövegeket *mandeus* nyelven írták, és noha *Manitól* (†274 vagy 277) eredeztetik őket, olyan anyagot tartalmaznak, amely egészen a Kr. e. 1. századba nyúlik vissza. E szövegek azt képviselik, hogy gyökeres ellentét (dualizmus) áll fenn „a Világosság Atyjának” vezetése alatt álló Jó Országa és „a Sötétség Fejedelmének” vezetése alatt álló Rossz Országa között. Bonyolult, többlépcsős kozmogóniát képviselnek [kozmogónia = a kozmosz, a világ teremtéséről vagy létrejöttéről szóló mitológiai elbeszélés, illetve vallási tanítás]; ennek értelmében a világ a Jó vereségének terméke. Az ember a szellem világából származó fényszikrákat hord magában, de azokat meg kell szabadítani attól a mocsoktól, amellyel az anyag

fedte be őket. Annak érdekében, hogy az ember felismerje helyzetét, és így megváltásra jusson, Isten követeket küld, legutoljára *Manit*, „a próféták pecsétjét”: ő közvetíti az igaz tanítást.

Csak a felső-egyiptomi *Nag Hammadiban*, 1946-ban véletlenül megtalált lelet révén lettek valódi elképzeléseink a gnózis széles palettájáról. Olyan papiruszkódexek egész könyvtára került napvilágra, amelyek valószínűleg a 4. század második feléből származnak, és 52, igen különböző eredetű művet tartalmaznak 13 kötetben. Az egészen eltérő műfajokba tartozó szövegeket (evangéliumok, apokalipszisek, levelek, értekezések, liturgikus szövegek) szinte mind kopt nyelven írták, bár többnyire görög szövegek kopt fordításáról van szó. Noha a legtöbb szöveg keresztény-gnosztikus eredetű (pl. Tamás és Fülöp evangéliuma, Az igazság evangéliuma, Jakab első és második apokalipszise), hellenisztikus és zsidó-gnosztikus szövegek is találhatóak köztük.

Ezzel a lelettel kezdődik a gnózis legújabb kori kutatása. Világossá vált, hogy mennyire sokrétű és gazdag volt a gnózis, de egyúttal az is, hogy az egészhez *egyetlen* jellegzetes, központi alapfelfogás, *egyetlen* megváltás-elképzelés szolgál alapul. Azóta egyre inkább önálló vallásként fogjuk fel a gnózist, olyan vallásként, amelynek alapja egy szilárd koncepció; Hans Jonas gnóziskutató megfogalmazásával talán gnosztikus „alapmítosznak” nevezhetjük ezt.

Sajátos dolog azonban, hogy ez az alapszemlélet ténylegesen csak egyszer, a késői manicheizmusban hozott létre világosan körvonalazott vallást, de egyébként a gnózis előzőleg már létező mítosz-rendszereket vett igénybe nézetei terjesztésére; hellenisztikus, zsidó és keresztény hagyományokat használt fel, s ezeket a maga felfogása szerint értelmezte. Norbert Brox ezért „parazita vallásnak” nevezi a gnózist. Ebből érhető az is, hogy sokáig, amíg lényegileg csak keresztény eretnekségekként tudták érzékelni a gnózist, nem pedig egy önálló vallás különböző formáiként.

A gnosztikus alapmítosz

A gnózis kezdeteit homály fedi. Gyökerei valószínűleg a kereszténység előtti időkbe nyúlnak vissza, de lényegileg a fiatal kereszténységgel egyidejűleg bontakozott ki. Alapjában véve minden megnyilatkozását a hellenizmushoz kell számítani, hiszen osztotta annak azt a felfogását, amellyel az ideális világot fölébe rendelte az anyagi dolgoknak. Közös bennük továbbá az a dualizmus, amely élesen szembeállítja a szellem és az anyag, a jó és a rossz, az igazság és a hazugság, a világosság és a sötétség világát. Ez a dualizmus nem egyforma minden irányzatban, hanem eltérő erősséggel jelentkezik.

Minden gnosztikus irányzatban közös az a létértelmezés, amelyet mélyeséges világpesszimizmus és dualizmus, a konkrét valóság negatív értékelése, a létbizonytalanság, s az embernek a világtól és önmagától való félelme határoz meg. Sok gnosztikus szemében a világ (Rudolf Bultmann megfogalmazásában) „csak börtön, sötét és büdös barlang” volt. Ennek következtében a megváltás a kozmológiai és kozmogóniai összefüggések „megismerése”, illetve „ismerete” révén történik [kozmológia = a világmindenséggel mint összefüggő egységes egészzel foglalkozó tudomány]. A tudás megszerzése így része annak a megváltásnak, amelynek az a rendeltetése, hogy világossá tegye az ember számára: hazája nem ebben a világban van, és azáltal nyerheti vissza eredeti helyét a szellem világában, a világosság országában, hogy a Megismertet, vagyis az Istenséget szemléli, és eggyé válik vele.

Az ember úgy látja, hogy ebbe a rosszul sikerült világba kivetetten él, idegenként. Szenved a világtól, ami megint csak azt mutatja, hogy egyáltalán nem tartozik ehhez a világhoz, hanem egy jobb valóságra – Istenre – lett szabva, amely mindenképpen kezdetén áll, s amelyet magában hordoz. Ily módon az ember megosztott, s a jó és a rossz, a világosság és a sötétség, a szellem és az anyag között ingadozik. Élete ezt a dualizmust tükrözi, s ez a dualizmus olyan súlyos, hogy már nem alapozható meg csupán az etikai cselekvéssel, hanem ezt megelőzően, minden cselekvéssel kapcsolatban kozmogóniai, azaz a világ létrejöttében rejlő okok alapozzák meg, s így a dualizmus a lét lényegéhez tartozik: megelőzi az emberi létet és az ember cselekvését.

A jó Isten azonban nem teremthette saját maga ezt a rossz világot. Ő maga teljességgel egy, valamint egyszerű, s ezért – az egész császárkor felfogása szerint – nem szabad érintkezésbe kerülnie a világ sokféleségével, mert ezáltal elveszítené egyszerű voltát. Ez a motívum azonban felerősödik a dualista gnózisban: a sokféleség nem csupán fenyegetés az egységre és a változatlanságra nézve, hanem kifejezetten rossz is. Isten azonban nem állhat összefüggésben a rosszal, ám ennek ellenére ő áll minden keletkezési folyamat kezdetén, s így a gondolkodás számára szükségyszerűvé válik az Istenből származó emanációk („kiáramlások”) sora – annak érdekében, hogy hidat lehessen verni az egy és jó Isten, illetve a rossz világ között.

Hogy a jó, önmagában nyugvó, szeplőtelen Istent lehetőleg teljesen távol tartsák minden teremtett valóság területétől, a világ teremtését csak olyan emanációk sorának eredményeként lehetett elgondolni, amelyeknek a kezdetén a jó Isten (a szellem), végén pedig az anyag áll. Kifejlesztették tehát egy köztes világ, a „pléróma” elképzelését – istenszerű szellemi lények, emanációk, éonok kisebb-nagyobb sokaságával. Aszerint, hogy radikális vagy mérsékelt dualizmusról van-e szó, a jó Istennel egy egyenrangú, rossz ellenel áll szemben (ez a zoroasztrizmusra visszanyúló iráni típus, pl. *Markion* esetében), vagy egy kisebb létező („hiposztázis”, gör. *hüposztázisz*), egy mennyei alak, aki elvakultság, tévedés (gör. *pláné*) vagy bűn révén elszakadt eredetétől, s ezzel elindította az anyag keletkezését, vagy az anyaggal való kapcsolatot. A kozmikus bukás szerepét gyakran egy olyan mennyei lénynek tulajdonítják, aki női vonásokkal bír. Így például „Szófia”, a bölcsesség női oldala lehet felelős a rossz hatalmak szerencsétlen nemzéséért. Ennek értelmében viszont a teremtés minden változatban kozmikus balesetként jelenik meg – olyasmiként, ami oda vezetett, hogy a világosság és a sötétség, illetve a szellemi és az anyagi valóság összekeveredett egymással: „*Az istenkép dualista: A felső, világ feletti, szellemi és jó Istennel, az ő területével (pléróma) és e terület lakosságával (éonok) a másik oldalon a tehetégtelen, tudatlan világtéremtő (demiurgosz) és követői (arkhónok, a bolygók szellemei és mások), az anyag, a kozmosz és az emberek világa áll szemben... A gnosztikusok szemében tehát a világ*

balszerencse és gyengeség terméke. A felső Istennek nem kell felelősséget vállalnia érte” (N. Brox).

Az emberi lelkek – az anyagba börtönözött fényszikrák – érzik igazi eredetüket, szenvednek mostani, anyagi létükről, és megváltásra törekcsenek. Ők maguk azonban nem tudják, mire vezethető vissza helyzetük, és mit kell tenniük, hiányzik belőlük az összefüggések ismerete. Ezt az ismeretet, „gnóvizt”, csak kívülről lehet megadni nekik: Az éonok egyike a gnosztikus tanok kinyilatkoztatója – például a görög Hermész isten a *Corpus Hermeticum*ban, vagy Jézus Krisztus a keresztény változatokban –, és megváltóként működik: leszáll a mennyei világból, átadja a gnosztikusoknak a jó és rossz igazi összefüggésével kapcsolatos tudását, és megtanítja őket az etikailag helyes cselekvésre. Így váltja meg szenvedéssel teli létüktől a lelkekben szétszóródott fényszikrákat.

A gnosztikus azzal járulhat hozzá megváltásához, hogy etikusan cselekszik, azaz szétválasztja magában a területeket: szigorú önfegyelmezéssel ellentmond minden anyagnak, kerüli a házasságot és a családot, megtartóztatja magát az olyan élvezetektől, mint a hűvésés és a borivás (az egyik keresztény változatban az ún. akváriusok az eucharisztia ünneplésekor is csak vizet fogyasztanak). Más gnosztikusok – bizonyára egy kisebbség – ezzel ellentétes következtetésekre jutottak: mivel tudatában vannak a kozmikus összefüggéseknek és a bűnbeesés drámájának, fölötté állnak minden normának; a tudás felmenti őket az etika és az önfegyelmezés kényszereiről. A kozmogóniai értelmezés megmagyarázza az akkori mélynek érzett dualitást, s egyúttal felmenti az embert saját felelőssége alól.

Az átfogó tudás azonban csak kevesek birtoka – a gnózis ezoterikus vallás. Háromféle ember között tesz különbséget: Csak az igazi gnosztikusok, a „pneumatikusok” („szellemiek”) részesülnek teljes megváltásban. A második csoport, a „pszichikusok” („lelkiek”, például a házások és dolgozók) nem birtokolják ugyan a teljes gnóvizt, hitükkel és tetteikkel azonban legalább messze elkerülhetik a rosszat, és jót is tehetnek. Csak a harmadik csoport, a „hülikusok” („testiek”, az anyag – gör. *hülé* – lekötelezettjei) rabjai annyira az anyagnak, hogy számukra semmiféle megváltás nem létezik.

2. A gnózis hatása a kereszténységre

A gnózis legyőzésének hatásai

Régóta tárgyalják azt a befolyást, amelyet a gnózis gyakorolt a kereszténység alakjára. A szentírás-magyarát például foglalkozik azokkal az elképzelésekkel, amelyek a páli gyülekezetekben terjedtek el; Pál támadja a gnózis jelen idejű eszkatológiaiáját, és helyette a keresztény eszkatológia jövőbeli távlatait, a Käsemann óta „eszkatologikus fenntartásnak” nevezett jellegzetességet hangsúlyozza. Iréneusz és más ókori teológusok írásainak olvasása nyomán régóta ismeretes, hogy a fiatal kereszténységnek szembe kellett néznie a gnózissal. Iréneusz vitába szállt a gnosztikusok azon hajmával, hogy vonzódtak a titkos ezoterikus tanokhoz és iratokhoz, hogy fantasztikus emanációs sorozatok kusza konstrukcióit állították fel a pléróma világában, és főleg, hogy olyan teremtés-felfogást alakítottak ki, amely ezt a világot nem az egy Istennek, hanem egy másik teremtnék tulajdonította, aki tévedés és bűn folytán teremtette.

Ily módon a szakértők a gnózis eleni harcra vezetnek vissza fontos teológiai fejleményeket. Mindenekelőtt a következő mozzanatok tartoznak ide:

(1) A titkos ezoterikus tanok érvényességével az „apostoliság” fogalmát állították szembe a gnosztikus-ellenes írók. Ezzel olyan motívumhoz nyúltak vissza, amely már a gnosztikus befolyás előtt is jelentős volt, amint ez kiolvasható az újszövetségi „pszeudepigráfia” jelenségéből, vagyis abból a kísérletből, hogy névtelen szerzők úgy próbáltak meg nagyobb érvényességet szerezni művüknek, hogy annak szerzőségét valamely apostolnak tulajdonították. A gnosztikus-ellenes harc révén aztán központi jelentőségűvé vált ez a norma-fogalom, és mindenekelőtt a latin teológiában az igazi kereszténység döntő kritériumává vált: Csak azokat a tanokat és etikai normákat fogadták el az egyházban, és tartották igaznak, amelyek „megfeleltek” az „apostoli hagyománynak”, és – vélték Nyugaton – az „apostoli gyülekezetekben” voltak megtalálhatóak.

(2) Az egyre újabb, csak a saját csoporttagok által ismert gnosztikus evangéliumok, apostoli levelek és apostolok cselekedetei, valamint apokalipszisek („jelenések könyvei”) termelése, illetve az egyéb, egyháziilag elismert iratok vitatása felgyorsította az egyházban a szentírás kánonjának kialakítását. Mindenek-

előtt az Ószövetség és bizonyos újszövetségi iratok Markion általi vitatása alapozta meg (Adolf von Harnack szerint), vagy helyesebben: segítette elő a megegyezést abban, hogy melyek az egyházban elismert kánoni irások. Csak azokat ismerték el, amelyeket minden egyházban felolvastak az istentiszteleteken.

(3) A harc azért, hogy a teremtést – a bibliai teremtés-beszámolóknak megfelelően – az egy és jó Istennek tulajdonítsák, oda vezetett, hogy **legyőzték a jó és a rossz elvi dualizmusát**. Ennek több következménye is lett: Egyrészt újból és újból hangsúlyozták az egyházi formulákban, hogy Isten nem csupán a láthatatlan, tehát a szellemi világot teremtette – ez különben is kézenfekvőnek tűnt –, hanem a látható, tehát az anyagi dolgokat is. Az egyházi hitvallásokban hamarosan használatba kerülő, „minden láthatónak és láthatatlannak teremtője” formulában a hangsúly azon volt, hogy az anyagi világ is a jó Istentől származik, mert ezt az összekapcsolást tudták a legnehezebben elképzelni. Ezáltal a látható valóságot is elvileg jónak állították, s ezzel alapvetően kimondták azt is – bármilyen nehezükre esett is az akkori felfogások közepette –, hogy a házasság, a tulajdon és a keresztények világi aktivitása is jó. Másrészt, mivel a teremtésnek az első teremtés-történet értelmében jónak kellett lennie, a világban található rosszat már nem létösszefüggésekkel (kozmogóniailag vagy kozmológiailag) alapozták meg, hanem az ember történelmi cselekvésével, vagyis az etikával. Ezzel megszünt az embernek a rossz iránti saját felelősségének enyhítése, vagyis az a fajta önfelmentés, amely arra hivatkozott, hogy a rossz eleve adott kozmogóniai vagy kozmológiailag valóság.

(4) A krisztológia a gnosztikus doketizmus ellen harcolt. Ez a felfogás az általános hellenisztikus felfogásnak is megfelelt, de a gnosztikus dualizmus révén teljességgel szükség-szerűvé vált, s azt állította: a plérómából leszállt fényalak, a Logosz csak látszólag vett fel emberi testet – minden más elképzelés beszennyezte volna őt a rosszal –, hogy képes legyen minket tanítani, mi pedig képesek legyünk őt megérteni. Az egyházi reakció azt hangsúlyozta, hogy **a Logosz valóban testté vált**. Eközben a jánoszi *szarx*-fogalmat (Jn 1,4: „az Ige testté lett”) hellenisztikus értelemben félreértették, és „testként” fogták fel.

Gnosztikus motívumok beépülése a kereszténységbe

A gnózis imént említett, a teológiában már régóta tárgyalt kihatásai lényegileg mind abból fakadnak, hogy a kereszténység **legyőzte** a gnózis elméleteit. Többnyire azonban kevésbé veszik tekintetbe azokat a hatásokat, amelyeket a gnózis a fiatal kereszténységre gyakorolt, és amelyek – úgyszólván észrevétlenül – hosszú időn át meghatározták a kereszténység elméletét és gyakorlatát.

(1) E tekintetben először is azt felelhetjük fel, hogy milyen **hatással volt a gnózis a keresztény istentanra, mindenekelőtt a szentháromsági elképzelésekre**, noha már az újplatonizmusban is létezik az a felfogás, hogy a minden valóságban és minden valóság mögött meghúzódó végső elv – „az Egy” (gör. *to hen*) – nem saját maga hozza létre a világ sokféleségét: ehhez közvetítő hiposztázisokra, emanációkra (kiáramlásokra) van szükség, amelyek az egy ősből áradnak ki, majd összekapcsolódnak az anyaggal, és megalapozzák a látható világot; az újplatonizmusban a *Nús*z – a platóni „ideák világának” foglalatára – tölti be ezt a szerepet, majd pedig, harmadik isteni hiposztázisként, a *Pszükhé*, a világlélek.

Az egytől a sokig vezető közvetítés problémáját a gnózis is átvette, de egyúttal radikálisan ki is élte, mivel (a gnózis számára) a sokféleség és az anyag egyúttal a rossz foglalatára is. Ennélfogva most váltak csak igazán szükségessé különböző emanációs közvetítő figurák, hogy meg tudjanak magyarázni egy olyan világot, amely nem csupán sokféle, hanem rossz is.

A kereszténységgel egyidejűleg kibontakozó gnosztikus elképzelések azonban széles körben elterjedtek, a kereszténységben belül is; pl. Alexandriai Kelemen (†215 előtt) még nem harcolt a gnózis ellen, hanem keresztény módon átvette. Csak ebből lehet megérteni, hogy a kereszténységben sokak számára úgy tűnt: az Isten és a világ között elhelyezkedő emanációs alakok léte alapján véve kézenfekvő és elfogadható. Hiszen hogyan lehetne másképp megmagyarázni azt, hogy az egy és jó Istentől ilyen nyomorúságos világ származik?

Így például Iréneusz érveket hoz fel ugyan a gnosztikusok ködös mitikus konstrukcióival szemben, és gúnyolódik rajtuk, de magától értetődő volt számára, hogy – még ha csak a teremtés kezdete óta is, de – legalább két isteni hiposztázis létezik, a Logosz és a Lélek (Szellem): „Mivel tehát a Lé-

lek... leszállt, és Isten Fia, aki az Atya Igéje (Logosz) is, testet öltött egy emberben, amikor az idő betelt..., ezért hazugságként lepleződtek le mind azok összes tanai, akik nyolcasságokat, négyességeket és (más) látszatvalóságokat találtak ki, és azokat különféle alosztályokként gondolták el.”

A vita tehát csak egy mellékjelenség, a hiposztázisok túl nagy száma ellen irányul, de nem az önmagában vett eszme ellen. Már Martin Werner evangélikus teológus is megállapította: „Irénéusz kritikája tehát csupán arra irányul, hogy az isteni eónoknak (emanációknak) az Atyaistenből kiáradó sokaságát arra az egy, az Atya által nemzett Logosz-Fiúra korlátozza, aki majd testet ölt a földi Jézusban. Ez a korlátozás ugyanazon a közösnek feltételezett és elismert alapsémán belül megy végbe.”

Ez azt jelenti, hogy a hellenisztikus és mindenekelőtt gnosztikus meggyőződések akkori kontextusa nélkül aligha alakult volna úgy a szentháromságtan, ahogyan ténylegesen alakult.

(2) **Hasonlók vonatkoznak arra a krisztológiára is**, amely teljesen magától értetődően egy, a Plérómából származó lény megjelenésének tekintette Jézust. Bár az effajta préegzisztencia-krisztológia gyökerei alighanem visszanyúlnak az általános hellenisztikus elképzelésekre is, János-evangéliumbeli megfogalmazódása (szemben Rudolf Bultmann elképze-

lésével) nem gnosztikus – viszont annak, hogy elterjedt az újszövetségi írások keletkezése utáni, egyre erősebben hellenizálódott kereszténységben, bizonyára erősen gnosztikus gyökerei is vannak.

Igy például a 2. század első negyedében keletkezett keresztény-gnosztikus énekeskönyvben, a „Salamon ódáiban” (Salamon itt Jézus Krisztus) az áll, hogy „az Úr szája” a Logosz a Pléróma különböző eónjain vándorolt keresztül, s aztán Jézusban vett „sátorlakást” (vö. Jn 1,14). A gnózis által elképzelt Atya megengedte a gnózis elképzelése szerinti Igének, hogy megjelenjen teremtményei előtt, hogy azok megismerjék őt.

Más szóval: Jézus nem lenne a Krisztus, ha nem a fenti világból származna, és így nem lenne képes megtanítani minket az igazi gnózisra.

(3) A kozmológiailag megalapozott rossz gnosztikus tanának legyőzése, mint láttuk, ahhoz a belátáshoz vezetett, hogy az embernek etikai felelőssége van. Mindazonáltal az erkölcsi cselekvés e visszaszerzett jelentősége – idővel – azt eredményezte, hogy az egész kereszténység erősen **a bűn és a megbocsátás, illetve a megigazulás problémájára** irányult. Ez a fejlemény mindenesetre csak a késő ókorban és mindenekelőtt a latin egyházban jelent meg, úgyhogy ebben bizonyára közrejátszottak a latin mentalitás motívumai is. De nyilván nem vé-

letlen, hogy ez a görög egyháztól idegen kötődés elsőként a gnosztikus-ellenes Tertullianusnál, érett alakjában pedig a gnosztikus manicheizmusból érkezett Agostonnál lépett előtérbe – s azóta is meghatározza a nyugati kereszténységet.

(4) Azt is meg kellene vizsgálni, hogy **az áteredő bűn** Agoston által kifejlesztett tanának milyen mértékben vannak legalábbis manicheus, vagyis gnosztikus vonatkozásai. Noha ez a tan egy történelmi tette, Ádám bűnére vezet vissza a Rosszat (nem pedig kozmológiai összefüggésekre), de a mi vonatkozásunkban a Rossz épp annyira eleve adott és irányíthatatlan hatalom, mint a gnosztikusok által elképzelt Rossz.

(5) Ebben az összefüggésben arra is rá kell mutatni, hogy a Rossz kozmogóniai tehermentesítésének maradványai fennmaradtak **az ördöghit** alakjában. Az ördögi hatalmak erősebbek az embernél, és bűnök elkövetésére ösztönzik az embert. Ambár az ördöghitben többnyire betartották a gnosztikus-ellenes harcban kivívott minimális mércét – egyedül Istent illeti meg a szuverén hatalom –, a keresztény történelemben a Sátán gyakran olyan ellenhatalomként működik, amely az embert is képes birtokába venni: A Jézus Krisztus általi megigazulás eléréséig valamilyen módon az ördög uralma alatt állunk.

(6) A kozmológiai dualizmus elvetésével alapvetően elismerték az anyag pozitív értékét is. Ez a **teológiai** elismerés azonban nem mindig vezetett **a dualisztikus nézetek tényleges** legyőzéséhez is. Történelme során a kereszténység nemcsak a szellemi valóságnak a hellenizmusra (általánosságban) visszanyúló magasabbra becslését ismeri, hanem az anyag, a testiség, a szexualitás, a tulajdon és a világi örömelek negatív értékelését is, ami viszont a gnosztikus hagyományokban gyökerezik. A tökéletes keresztény, elsődlegesen a férfi, tartózkodjék mindezekről, és éljen aszkézisben.

Ily módon a gnózis mélyen belegyökerezett a kereszténységbe, és olyan hatásokat váltott ki, amelyek részben mindmáig megőrizték befolyásukat a teológiában, a gondolkodásmódban és a gyakorlatban egyaránt.

Forrás: imprimatur, 2005/1-2

